

O'ZBEK VA ITALYAN TILLARIDA "QO'RQUV" IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING LEKSIKOGRAFIK TAHLILI

Madraximova Muborak Abdirasulovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti Roman-german tillar kafedrası

E-mail: muborakmadrakhimova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va italyan tillarida "qo'rquv" hissiyotini ifodalovchi til birliklari leksikografik nuqtayi nazardan o'rganiladi. Har ikki tilda "qo'rquv" tushunchasining semantik maydoni, ularning Tadqiqot davomida lingvokulturologik va solishtirma metodlardan foydalanilgan. Maqolaning asosiy maqsadi — o'zbek va italyan tillarida "qo'rquv" leksikasining o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash hamda ularning madaniy-tarixiy asoslarini ochib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: qo'rquv, leksik birlik, semantika, sinonimiya, lingvokulturologiya, italyan tili, o'zbek tili, leksikografiya.

Annotation: This article examines linguistic units expressing the emotion of "fear" in Uzbek and Italian from a lexicographic perspective. The study analyzes the semantic field of the concept of "fear" in both languages, their synonymic systems, stylistic usage, and cultural connotations. The research employs linguocultural and comparative methods. The main goal of the article is to identify the similarities and differences in the "fear" lexicon of Uzbek and Italian languages and to reveal their cultural and historical foundations.

Keywords: fear, lexical unit, semantics, synonymy, linguoculturology, Italian language, Uzbek language, lexicography.

Аннотация: В данной статье исследуются языковые единицы, выражающие эмоцию «страха» в узбекском и итальянском языках с лексикографической точки зрения. Рассматривается семантическое поле понятия «страх» в обоих языках. В ходе исследования использованы лингвокультурологический и сравнительный методы. Основная цель статьи — выявить сходства и различия в лексике, обозначающей «страх» в узбекском и итальянском языках, а также раскрыть их культурно-исторические основы.

Ключевые слова: страх, лексическая единица, семантика, синонимия, лингвокультурология, итальянский язык, узбекский язык, лексикография.

KIRISH

Til – inson tafakkurining eng muhim ifodasi, shuningdek, milliy madaniyat va ruhiy olamning ko'zgusidir. Har bir xalq o'z tilida dunyoni, hayotni, his-tuyg'ularni o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, hissiyotlar, xususan,

“qo‘rquv” kabi fundamental emotsional holatlarning tildagi ifodasi insoniyatning ruhiy va madaniy tajribasini anglashda muhim o‘rin tutadi.

Tilshunoslikda so‘nggi yillarda antropotsentrik yondashuv keng tarqalib, inson hissiyotlarining til tizimidagi aksini o‘rganish dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylandi. Chunki har bir his-tuyg‘u — bu nafaqat biologik yoki psixologik holat, balki u madaniy hodisa sifatida til orqali shakllanadi. “Qo‘rquv” hissi insonning xavf, tahdid yoki noma’lum hodisaga nisbatan tabiiy reaksiyasi bo‘lib, har bir tilda u o‘ziga xos semantik va uslubiy tusda ifodalanadi.

O‘zbek tilida “qo‘rquv”, “hadik”, “vahima”, “dahshat”, “tashvish” kabi birliklar mavjud bo‘lib, ular qo‘rquvning turli darajalari va konnotatsiyalarini ifodalaydi[1]. Masalan, “hadik” yengil xavotir holatini bildirsa, “dahshat” keskin va kuchli qo‘rquvni ifodalaydi. Italian tilida esa “paura”, “terrore”, “timore”, “spavento”, “panico” kabi so‘zlar shu ma’noda qo‘llanadi[2,3]. Biroq bu birliklar o‘rtasida semantik farqlar, konnotativ soylar va madaniy kontekst jihatidan sezilarli tafovutlar mavjud.

Tadqiqotning dolzarbliigi shundaki, o‘zbek va italyan tillari o‘rtasida bu kabi hissiy leksik birliklarning chuqur qiyosiy tahlili hozircha yetarlicha o‘rganilmagan. Shu bois, mazkur maqolada “qo‘rquv” semantik maydoni doirasidagi birliklarning leksikografik tavsifi, ularning sinonimik va metaforik ishlatilish imkoniyatlari, shuningdek, milliy tafakkurdagi aks sadosi tadqiq etiladi.

Maqolaning maqsadi — o‘zbek va italyan tillarida “qo‘rquv”ni ifodalovchi so‘zlarning lug‘aviy va madaniy xususiyatlarini solishtirish, ularning semantik strukturasini aniqlash hamda har bir tilda bu hissiyotning tildagi ifoda vositalarini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. “Qo‘rquv” tushunchasining psixologik va lingvistik mohiyatini aniqlash;
2. O‘zbek va italyan tillarida “qo‘rquv”ni ifodalovchi leksik birliklarni lug‘atlar asosida tizimlashtirish;
3. Sinonimik va stilistik farqlarni aniqlash;
4. Har ikki tildagi “qo‘rquv” leksikasining madaniy konnotatsiyasini tahlil qilish.

Tadqiqot materiali sifatida “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (2019), “Grande Dizionario Italiano” (Treccani) hamda Oxford Languages Italian Dictionary manbalaridan foydalanildi. Tahlil metodlari sifatida solishtirma, lingvokulturologik, semantik va deskriptiv tahlil usullari qo‘llanildi[1,2,3].

ASOSSIY QISM

1. “Qo‘rquv” tushunchasining lingvistik mohiyati: “qo‘rquv” insonning hayotiy faoliyatida eng muhim hissiyotlardan biridir. U xavf, noma’lumlik yoki tahdid manbalariga nisbatan tabiiy reaksiya bo‘lib, har bir madaniyatda o‘ziga xos tarzda shakllanadi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan, qo‘rquv leksikasi insonning ruhiy holatini ifodalash bilan birga, uning ijtimoiy muhit va madaniyatidagi qadriyatlarni ham aks

ettiradi[4]. Shu sababli, “qo‘rquv” leksikasini o‘rganish antropotsentrik yondashuvda tildagi inson omilini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Psixologik jihatdan qaraganda, qo‘rquv — himoya mexanizmi, ya’ni insonni ehtimoliy xavfdan asraydigan emotsional holatdir. Til bu holatni atamalar, frazeologik birikmalar, metaforalar orqali ifodalaydi. Shu bilan birga, har bir tilda “qo‘rquv”ning darajasi, sababi va namoyon bo‘lish shakllari turlicha talqin qilinadi.

2. O‘zbek tilida “qo‘rquv”ni ifodalovchi leksik birliklar. O‘zbek tilidagi “qo‘rquv” so‘zi o‘zbek xalqining tafakkuri va madaniyatida keng ma’noga ega. Bu hissiyot turli darajalarda ifodalangan bo‘lib, ularning har biri insonning ichki ruhiy holatini aniqroq ifodalaydi. Quyidagi asosiy birliklar “qo‘rquv” semantik maydonini tashkil etadi:

Qo‘rquv — umumiy emotsional holat, xavf yoki noma’lum narsadan cho‘chish hissi;

Hadik — yengil qo‘rquv yoki xavotir, ehtiyotkorlik bilan bog‘liq holat;

Vahima — to‘satdan paydo bo‘lgan kuchli qo‘rquv, asosan favqulodda vaziyatlarda namoyon bo‘ladi;

Dahshat — chuqur, larzali qo‘rquv, ko‘pincha halokatli yoki g‘ayritabiiy hodisalar bilan bog‘liq;

Tashvish — ehtimoliy xavf yoki noxush natijadan kelib chiqadigan ichki bezovtalik;

Titrash — qo‘rquv natijasida fiziologik reaksiya sifatida ishlatiladigan birlik;

Qo‘rqoq — qo‘rquvga moyil shaxsni ifodalovchi sifat.

Izohli lug‘atda “qo‘rquv” so‘zining ma’nosi “xavf, hadik yoki dahshat hissi” tarzida izohlangan bo‘lib, uning semantik maydoni psixologik, fiziologik va ijtimoiy holatlar bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek tili frazeologiyasida ham qo‘rquvga oid ko‘plab birikmalar mavjud:

Jonini hovuchlab qoldi — juda qo‘rqib ketdi;

Ko‘zi olaydi — vahimaga tushdi;

Yuragi orqasiga tortildi — keskin qo‘rquv holatini bildiradi[6].

Bu ifodalar qo‘rquvning nafaqat hissiy, balki fiziologik jihatdan namoyon bo‘lishini ham aks ettiradi.

3. Italian tilida “qo‘rquv”ni ifodalovchi leksik birliklar: italian tilida “qo‘rquv” semantik maydoni keng bo‘lib, u turli darajadagi hissiyotlarni bildiruvchi so‘zlar bilan ifodalanadi:

Paura — asosiy va eng ko‘p qo‘llanadigan birlik; umumiy qo‘rquv yoki xavotirni bildiradi[2];

Timore — yengilroq, ehtirom bilan aralashgan qo‘rquv; diniy yoki axloqiy kontekstdagi his (timore di Dio — “Xudodan qo‘rqish”)[9];

Terrore — kuchli, dahshatli qo‘rquv, ko‘pincha urush, o‘lim yoki jinoyat bilan bog‘liq holatlarda ishlatiladi[9];

Panico — to‘satdan paydo bo‘lgan, mantiqsiz vahima holati[9];

Spavento — kutilmagan holatdan kelib chiqqan qo‘rquv yoki hayratli dahshat[3].

Italian tilidagi bu birliklar o‘zbek tilidagilarga semantik jihatdan yaqin bo‘lsa-da, ularning konnotatsiyasi va stilistik qo‘llanishida farq mavjud. Masalan, timore so‘zi diniy yoki rasmiy nutqda ishlatilsa, panico ko‘proq zamonaviy kontekstlarda, jamoaviy vahimani bildiradi. Italian tili frazeologiyasida quyidagi ifodalar keng qo‘llanadi[7]:

Avere paura di qualcosa — biror narsadan qo‘rqmoq;

Morire di paura — qo‘rquvdan o‘lmoq (metaforik ma’noda juda qo‘rqmoq);

Farsi prendere dal panico — vahimaga tushmoq;

Avere il terrore di fare qualcosa — biror ishni qilishdan dahshatli darajada qo‘rqmoq.

Bu misollar italyan tilida qo‘rquvning ifodalanishida hissiy kuch, harakat va kontekstning muhimligini ko‘rsatadi.

4. Leksikografik qiyosiy tahlil. Quyidagi jadvalda o‘zbek va italyan tillaridagi asosiy “qo‘rquv” birliklarining lug‘aviy mosliklari keltirilgan:

Qo‘rquv	Paura	Umumiy hissiy holat - Neytral
Hadik	Timore	Ehtiyot, yengil qo‘rquv - Diniy/rasmiy
Vahima	Panico	To‘satdan paydo bo‘lgan kuchli qo‘rquv
Dahshat	Terrore	Kuchli, larzali qo‘rquv emotsional, dramatik
Tashvish	Ansia/ Preoccupazione	Bezorlik, xavotir Yumshoq, rasmiy
Qo‘rqoq	Pauroso/ Codardo	Qo‘rqinchli, jasoratsiz kishi, salbiy

Tahlildan ko‘rinadiki, o‘zbek va italyan tillaridagi qo‘rquv leksikasi o‘xshash semantik asosga ega, ammo ularning madaniy semantikasida sezilarli farqlar mavjud. Masalan, o‘zbek tilida “hadik” ijobiy ehtiyotkorlikni bildirishi mumkin bo‘lsa, italyancha “timore” ko‘proq diniy-axloqiy tusga ega.

5. Madaniy va lingvokulturologik jihatlar. Til orqali ifodalanadigan qo‘rquv har doim milliy madaniyat bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida qo‘rquv ko‘pincha ogohlantiruvchi yoki axloqiy ma’no kasb etadi[10]:

“*Qo‘rqqan qutulgan*” maqoli — ehtiyotkorlikni targ‘ib etadi;

“*Qo‘rqmasning boshi kesiladi*” — jasoratning ijtimoiy qadriyat sifatidagi talqinini bildiradi.

Italian madaniyatida esa qo‘rquv ko‘proq individual hissiyot sifatida talqin etiladi. Masalan, italyan adabiyotida (Dante Alighieri, Alessandro Manzoni) “timore di Dio” tushunchasi insonning axloqiy mas’uliyati va iymoni bilan bog‘lanadi[9].

Shunday qilib, qoʻrquv har ikki madaniyatda faqat hissiy holat emas, balki tarixiy, diniy va axloqiy qadriyatlarning til orqali ifodalangan shaklidir.

XULOSA

Oʻzbek va italyan tillaridagi “qoʻrquv”ni ifodalovchi leksik birliklarning tahlili shuni koʻrsatadiki, har ikki tilda bu hissiyot insonning ruhiy, madaniy va axloqiy olamini aks ettiruvchi muhim semantik maydonni tashkil etadi. Tadqiqot natijalariga koʻra quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Qoʻrquv — har ikkala tilda universal hissiyot sifatida mavjud boʻlsa-da, uning ifoda shakllari milliy-madaniy tafakkurga mos tarzda shakllanadi. Oʻzbek tilida “qoʻrquv” koʻproq ijtimoiy va axloqiy ogohlantiruvchi ohangda qoʻllansa, italyan tilida u individual, diniy yoki psixologik maʼnoda talqin qilinadi.

2. Leksikografik tahlil shuni koʻrsatadiki, oʻzbek tilidagi qoʻrquv – hadik – vahima – dahshat qatori italyan tilidagi paura – timore – panico – terrore tizimiga semantik jihatdan mos keladi. Ammo ularning har biri milliy konnotatsiyaga ega: masalan, timore italyan madaniyatida diniy yoki maʼnaviy ohangda ishlatilsa, hadik oʻzbek tilida ehtiyotkorlik va kamtarlikni bildiradi.

3. Frazologik birliklar tilda qoʻrquvning fiziologik va emotsional jihatdan qanday aks etishini koʻrsatadi. Oʻzbek tilidagi jonini hovuchlab qoldi yoki yuragi orqasiga tortildi kabi ifodalar italyancha morire di paura, avere il cuore in gola (“yurak tomogʻiga chiqdi”) kabi frazeologizmlar bilan semantik jihatdan oʻxshash[10].

4. Madaniy konnotatsiyalar jihatidan oʻzbek xalq maqollarida qoʻrquv koʻpincha ijobiy ehtiyotkorlik belgisi sifatida talqin qilinadi (Qoʻrqqan qutulgan), italyan madaniyatida esa u koʻproq shaxsiy ruhiy kechinma yoki axloqiy masʼuliyat bilan bogʻliq (timore di Dio).

5. Tadqiqot “qoʻrquv” leksikasining tildagi koʻp qatlamli mohiyatini ochib berdi: u faqat his-tuygʻuni emas, balki xalqning dunyoqarashi, eʼtiqodi va madaniy xotirasini ham ifodalaydi.

Demak, oʻzbek va italyan tillarida “qoʻrquv”ni ifodalovchi til birliklarining leksikografik tahlili shuni koʻrsatadiki, har ikki tildagi umumiy semantik asosga qaramay, ularning konnotativ, stilistik va madaniy jihatlari oʻziga xos tarzda shakllangan. Bu esa til va madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. – Toshkent: “Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2019.

2. Treccani, Vocabolario della lingua italiana. – Roma: Istituto dell’Enciclopedia Italiana, 2018.

3. Oxford Languages Italian Dictionary. – Oxford University Press, 2020

4. Berdiyev, A. "Hissiyot leksikasining semantik tahlili." Filologiya masalalari jurnali, №3, 2021.
5. Lombardi Vallauri, E. *Linguistica generale: comunicazione, cognizione e strutture linguistiche.* – Roma: Carocci Editore, 2017.
6. G'aniyeva, N. "Lingvokulturologik yondashuvda his-tuyg'ular ifodasi." Til va madaniyat, №2, 2022.
7. Trifone, P., Palermo, M. *Grammatica italiana di base.* – Bologna: Zanichelli, 2019.
8. Pavlova, T. "Leksikografik tahlil metodlari." Filologik tadqiqotlar to'plami, 2020.
9. Parenti, A. *Paura, timore e terrore nella lingua italiana contemporanea.* – Milano: Hoepli, 2016.
10. Xudoyberdiyeva, Z. "Til va hissiyot: o'zbek tilida emotsional semantika." O'zMU ilmiy xabarlari, №4, 2023.